

Achremczyk, Stanisław

Testament kanclerza wielkiego koronnego i biskupa warmińskiego Andrzeja Chryzostoma Załuskiego

---

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 375-397

1984

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Stanisław Achremczyk

TESTAMENT KANCLERZA WIELKIEGO KORONNEGO
I BISKUPA WARMIŃSKIEGO
ANDRZEJA CHRYZOSTOMA ZAŁUSKIEGO

Testamenty biskupów warmińskich umykały dotychczas uwadze historyków zarówno niemieckich, jak i polskich¹. Nie zwrócono uwagi na testament tak frapującej i ciągle kontrowersyjnie ocenianej postaci, jaką był biskup Andrzej Chryzostom Załuski. Jedyne Teodor Zychliński przedstawiając sylwetkę Załuskiego przytoczył niewielki fragment testamentu, a także pobieżnie omówił jego treść². Życie i działalność Załuskiego też nie doczekała się wnikliwego opracowania³. Urodził się on w 1648 r. jako pierwszy syn wojewody rawskiego Aleksandra Załuskiego i Katarzyny Olszowskiej, siostry prymasa Andrzeja Olszowskiego. Andrzej Chryzostom otrzymał staranne wykształcenie. Ukończywszy Uniwersytet Krakowski wyjechał na studia zagraniczne. Najpierw uczył się języka niemieckiego, filozofii i historii w Wiedniu i Gracu, a w 1672 r. wraz z bratem studiował w Paryżu,

1 W całości opublikowano ich niewiele, z części testamentów korzystano przy opracowywaniu artykułów. Zob. F. Hipler, *Das Testament des Bischofs Tidemann Giese von Ermland vom 16 Januar 1550*, *Pastoralblatt für d. Diocese Ermland*, 1878, nr 10, ss. 91–96; H. Zins, *Nieznamy testament biskupa warmińskiego Maurycego Ferdera*, w: *W kręgu Mikołaja Kopernika*, Lublin 1966, s. 306 i n.; *Das Testament des Cardinal Stanislaus Hostus vom 4 August 1579*, *Pastoralblatt*, 1879, nr 8, ss. 91–95; *Das Testament des ermländischen Bischofs Adam Stanislaus von Grabowo Grabowski vom 12 Juli 1766*, *Pastoralblatt*, 1878, nr 10, ss. 117–118; Fragmenty testamentów biskupów warmińskich, którzy zostali prymasami wydrukował też J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie, metropolici od roku 1000 aż do roku 1821*, Poznań 1891, t. 4, ss. 126–130, 288–290, 358–363.

2 T. Zychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, Poznań 1886, R. 8, ss. 446–447.

3 Z ważniejszych opracowań warto wymienić prace ks. A. Szorca, *Diecezja warmińska za biskupa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego 1698–1711*, maszynopis pracy doktorskiej, Lublin 1966. Pragnę podziękować Ks. A. Szorcowi za udostępnienie mi maszynopisu swej rozprawy doktorskiej; tenże autor wydał drukiem: *Losy biskupstwa warmińskiego w dobie wojny północnej (1700–1711)*, *Studia Warmińskie*, 1965, t. 2, ss. 65–93; *Diaspora diecezji warmińskiej za biskupa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego (1698–1711)*, *Studia Warmińskie*, 1966, t. 3, ss. 45–77; S. Lengnich, *Leben A. Ch. Załuski, ehemaligen Bischof von Ermland und Kron Gross-Canciers*, *Polnische Bibliothek*, Danzig 1718; L. Łętowski, *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich. Prałaci i kanonicy krakowscy*, t. 4, Kraków 1853, ss. 261–278; T. Zychliński, *op. cit.*, ss. 441–447; K. Estreicher, *Załuscy. Bibliografia odnosząca się do Załuskich z wieku XVII i XVIII*, Kraków 1992, ss. 10–87; K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. 10, Lipsk 1845, wyd. J. N. Bobrowicz, ss. 51–52; A. Eichhorn, *Geschichte der ermländische Bischofswahlen*, *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*, 1863, Bd. 2, ss. 1–64; *Andreas Chryzostomus Załuski, Bischof von Ermland (sein Leben, seine Schriften, sein Ende)*, *Pastoralblatt*, 1890, nr 7, ss. 76–80; W. Góralski, *Obsada biskupstwa płockiego w 1692 roku z nominacją Jana III Sobieskiego*, *Notatki Płockie*, 1982, nr 1, ss. 21–24; T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla*, Warszawa 1963, s. 314; W wydanym przez Józefa Andrzeja Załuskiego czwartym tomie *Epistolarum historicorum familiarum*, Wrocław 1761 zamieszczono zyciorys Andrzeja Chryzostoma — *Vita autoris pióra bratanka Józefa Andrzeja*.

Lowanium i Rzymie⁴. Od młodych lat wykonując polecenia wuja, wówczas biskupa chełmińskiego, wypełniał różne misje polityczne. W 1668 r. wracając z Austrii do Polski na życzenie Andrzeja Olszowskiego spotkał się z Karolem księciem Lotaryngii dla zorientowania się, czy ten nie zechce ubiegać się o polską koronę. Kiedy umarł Michał Korybut Wiśniowiecki, Załuski wyruszył do Hiszpanii, aby odwieźć order Złotego Runa, którym zmarły król był odznaczony, oraz wystarać się o pomoc Hiszpanii w wojnie Polski z Turcją. Wspólnie z podkomorzym warszawskim Wojciechem Opacim posłem do elektora brandenburskiego zawitał przy okazji do Berlina. Zwiedził nie tylko Berlin, ale i Lipsk, Norymbergę i Augsburg. Następnie po raz drugi przybył do Paryża, skąd udał się do Madrytu, a potem do Portugalii. W drodze powrotnej znów odwiedził Paryż, gdyż polecono mu donieść dworowi wersalskiemu o wyborze Jana Sobieskiego na króla Polski. Z Francji na krótko udał się do Anglii, skąd już drogą morską przez Hamburg, Szczecin dotarł do Gdańska. Gdy wrócił do kraju, wuj jego był już prymasem Polski. Przed Załuskim otwierały się perspektywy szybkiego awansu. Już uprzednio dzięki protekcji wuja został kanonikiem krakowskim⁵, a za wykonanie poselstwa do Hiszpanii otrzymał kanclerstwo i kanonię gnieźnieńską.

Uhonorowany ważnymi godnościami począł coraz aktywniej włączać się do polityki wewnętrznej. On to załagodził konflikt biskupa krakowskiego Andrzeja Trzebieckiego z Andrzejem Olszowskim, spierających się o prawo pierwszeństwa koncelebrwania nabożeństw pogrzebowych królów Michała Korybuta i Jana Kazimierza, których prochy miały zostać złożone w katedrze wawelskiej. W 1676 r. Załuski wygłosił kazanie sejmowe przez sejmem koronacyjnym, a w 1677 r. kapituła krakowska wybrała go deputatem na trybunał koronny. W tymże roku boleśnie przeżył śmierć prymasa Olszowskiego, po którym przejął bibliotekę. Wykonując ostatnią wolę zmarłego, przekazał Janowi III srebrny ołtarz wartości 10 tys. złotych polskich a królowej Marii Kazimierze drogi pierścień; tymi darami wkupił się w łaski dworu królewskiego. Niebawem w 1678 r. został kanclerzem sekretariatu królowej oraz opatem wąchockim. Ciągłe intrzygi dworskie, złośliwości Marii Kazimierzy upokarżały Załuskiego i skłoniły go w 1687 r. do opuszczenia dworu. Na pewien czas przyjęła go siostra Jana III, Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa. 1688 r. za pośrednictwem jezuitę Maurycego Voty i Skopowskiego podgodził się z królową i wrócił na jej dwór.

Przebywając w otoczeniu Jana III angażowany był do różnorodnych misji dyplomatycznych. Załuski obeznany ze stosunkami międzynarodowymi uczestniczył w 1683 r. w rokowaniach polsko-austriackich zakończonych przymierzem obu państw skierowanym przeciw Turcji. W czerwcu tegoż roku wyruszył do Berlina, aby nakłonić elektora brandenburskiego do udziału w odsieczy wiedeńskiej. Uzyskał jedynie przyrzeczenie wywiązania się z traktatów welańsko-bydgoskich, które zobowiązywały Brandenburgię do dostarczenia Polsce kontyngentu wojskowego⁶.

W 1690 r. wspólnie z biskupem poznańskim Stanisławem Witwickim ułożył punkty kontraktu przedślubnego królewicza Jakuba z Jadwigą córką Fili-

4 L. Łętowski, op. cit., s. 261; A. Szorc, *Diecezja Warmińska*, s. 94; T. Oracki, op. cit., s. 94.

5 L. Łętowski, op. cit., s. 262, kanonię krakowską otrzymał w maju 1673 roku.

6 J. Wimmer, *Wiedeń 1683*, Warszawa 1983, s. 279, 380.

pa Wilhelma elektora palatynatu Renu⁷. On też w Juksanowicach na Śląsku witał przybywającą do Polski pannę młodą. W 1694 r. z polecenia króla ułożył kontrakt przedmałżeński królowej Teresy z elektorem bawarskim Maksymilianem Emanuelem⁸. W tym samym roku Załuski odwiózł królownę do Brukseli, gdzie przebywał jej małżonek. Po powrocie do kraju zarzucono mu prowadzenie tajnych, niekorzystnych dla Polski rozmów z Francją.

Załuski związany z dworem królewskim doczekał się nominacji senatorskich, choć nie tak wysokich jak sobie życzył. Najpierw w 1679 r. mianowano go biskupem kijowskim, a więc terytorium, które w większej części znajdowało się już pod panowaniem rosyjskim. W 1691 r. Jan III awansował go na biskupstwo płockie⁹, choć Załuski miał chęci na kanclerstwo wielkie koronne. Kapituła płocka wybrała go biskupem dopiero 29 sierpnia 1692 r., a 15 września Stolica Apostolska zatwierdziła ten wybór¹⁰.

Po śmierci Jana III Załuski wraz z braćmi popierał kandydaturę księcia Conti do korony polskiej. Skoro jednak tron zdobył elektor saski August II, Załuski opowiedział się za zwycięzcą. Ta zmiana reorientacji politycznej przyniosła mu nominację na biskupstwo warmińskie, a bratu Ludwikowi na biskupstwo płockie. Uzyskanie nominacji na Warmię nie obyło się bez trudności ze strony kapituły warmińskiej¹¹.

Warmia w planach Załuskiego miała stanowić spokojny kąt dla pracy pisarskiej, oddalony od wydarzeń politycznych. Tak jednak nie stało się. Następujące w szybkim tempie wypadki sprawiły, że Załuski znalazł się w wirze poczynań politycznych. Najpierw zajęły go stosunki z elektorem brandenburskim. Właśnie biskupowi warmińskiemu przyszło przejmować z rąk elektorskich Elbląg zajęty przez wojska brandenburskie w 1698 r. Oskarżano go nawet o współdziałanie z Fryderykiem III¹². Oskarżenia wzmogły się po koronacji Fryderyka III na króla Prus w 1701 r. Załuski utrzymujący kontakty z elektorem udzielił mu poparcia w staraniach o koronę, mniemając, iż zdoła oderwać Fryderyka III od protestantyzmu¹³. Na kilka dni przed koronacją, 11 kwietnia 1701 r. Załuski spotkał się z elektorem w Królewcu, ale bliższych szczegółów rozmów nie znamy¹⁴. Nieco tajemniczy odsłoniła wypowiedź Załuskiego na radzie senatu, odbywającej się w Warszawie w tym czasie co koronacja Fryderyka III. Biskup warmiński dowodził, że za późno jest powstrzymać elektora od włożenia korony. Koronacja w Królewcu wywołała niezadowolone w Polsce, sporo gorzkich słów kierowano pod adresem Załuskiego, co nie przeszkodziło mu pospieszyć do Królewca z gratulacjami. 23 lutego 1701 r. przybył tu pod pretekstem wizytacji kościoła, 3 marca spotkał się z Fryderykiem I. Rozmowy nie były dla Załuskiego pomyślne. Przynębiony polityczną klęską nosił się z zamiarem rezygnacji z biskupstwa i wstąpienia do zakonu jezuitów. Pomysł ten wyraził w sporządzonym wówczas testamencie.

7 L. Łętowski, op. cit., s. 269.

8 M. Komaszynski, *Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska Królowa Polski 1641–1716*, Kraków – Wrocław 1983, ss. 144–147; Z. Wójcik, *Jan Sobieski 1629–1696*, Warszawa 1983, s. 406.

9 W. Góralski, op. cit., s. 21.

10 Ibidem, s. 22.

11 Kwestię tę omawia szeroko A. Szorc, *Diecezja warmińska*, ss. 97–113; tenże, *Diaspora diecezji warmińskiej*, ss. 50–51; tenże, *Andrzej Chryzostom Załuski, w: Dzieje Warmii i Mazur w zarysie*, t. 1, Warszawa 1981, s. 254; A. Eichhorn, op. cit., ss. 1–17.

12 A. Szorc, *Diaspora diecezji warmińskiej*, s. 52.

13 K. Piłwarski, *Dzieje Prus Wschodnich w czasach nowożytnych*, Gdańsk–Bydgoszcz 1946, ss. 219–220.

14 A. Szorc, *Diaspora diecezji warmińskiej*, s. 54.

Zażalenie było jednak chwilowe, okoliczności bowiem zmuszały go do działań. W obliczu wkraczających do Polski wojsk szwedzkich, Załuski stanął po stronie Augusta II. Król doceniając umiejętności Załuskiego, a także jego wpływy, 27 października 1702 r. mianował go kanclerzem wielkim koronnym. Na początku 1703 r. Załuski wraz z braćmi Aleksandrem Józefem i Franciszkiem uczestniczył w zwołanej na 27 lutego walnej radzie w Malborku¹⁵.

W toku obrad proponował podejmowanie środków obronnych i zalecał kontynuowanie wysiłków zmierzających do pokojowego zakończenia wojny ze Szwecją. Po radzie malborskiej podążył na zwołany do Lublina sejm. Dokładał tam starań, aby doszło do zgody prymasa Michała Radziejewskiego z królem. Rozłamowi wewnętrznemu w Polsce nie zapobiegł. Stał po stronie Augusta II choć nie wszystkie plany królewskie popierał. Na radzie senatu obradującej w listopadzie 1703 r. w Jaworowie sprzeciwił się wysłaniu poselstwa do Moskwy i zawarciu przymierza z carem¹⁶. Potem jednak przygotował instrukcję dla posła polskiego, którą mimo jego sprzeciwu znacznie zmienił.

Pod koniec 1703 r. przybył na Warmię, zagrożoną inwazją wojsk szwedzkich. Nie pozostał tu długo, gdyż musiał uciekać przed Szwedami do Królewca. Zagadkowa jest postawa Załuskiego wobec wkroczenia na Warmię wojsk brandenburskich. Uważał on, iż zapobiegnie to okupacji szwedzkiej¹⁷, ale omylił się. W Królewcu, będąc oddalony od dworu królewskiego, Załuski podejmował samodzielnie poczynania polityczne napawające niepokojem Augusta II. Na polecenie króla pospieszył w 1705 r. do Saksonii, tu 19 września, w Dreźnie, z rozkazu Augusta II został aresztowany. Literatura historyczna dokładnie nie wyjaśnia co było przyczyną uwięzienia Załuskiego. Przypuszcza się, iż nastąpiło ono po ujawnieniu kontaktów kanclerza z dworem berlińskim¹⁸. Bezpośrednimi sprawcami uwięzienia byli prymas Michał Radziejewski i wojewodzina łęczycka Konstancja Towiańska, którzy ujawnili przechwyconą korespondencję Załuskiego¹⁹. Zresztą sam Załuski miał o to ogromny żal do Radziejewskiego, co nadmienił w dodatku do testamentu spisany w Dreźnie 1705 roku.

Okres uwięzienia Załuski przeżył boleśnie. Z Drezna, po interwencji Kurii Rzymskiej popartej przez kapitułę warmińską, przewieziono go w kwietniu 1706 r. do Włoch. Załuski znalazł się pod ścisłym nadzorem papieskim. 10 maja 1706 r. przybył do Ankony. Dopiero pod koniec 1706 r., po abdykacji Augusta II, przewieziono go, jeszcze pod strażą do Rzymu. Na początku stycznia 1707 r. Załuskiego przyjął na audiencji papież. Po tym spotkaniu biskup udał się do Polski.

Przez Wiedeń dotarł do Wrocławia, gdzie na dłużej zatrzymał się u królewiczów Sobieskich. Stąd pojechał do Saksonii na dwór Stanisława Leszczyńskiego. Chłodno przyjęty i nakłaniany do zrzeczenia się kanclerstwa, niedługo zabawił w Saksonii. Rozgoryczony, bo Stanisław Leszczyński mianował kanclerzem wielkim koronnym wojewodę ruskiego Jana Stanisława Jabłonow-

15 J. Poraziński, *Malborska rada senatu w 1703 roku*, Zapiski Historyczne, 1979, t. 44, z. 2, ss. 41—42.

16 J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704—1709*, Kraków 1925, ss. 38—47; J. Staszewski, *O miejsce w Europie*, Warszawa 1973, s. 426.

17 A. Szorc, *Losy biskupstwa warmińskiego*, s. 69.

18 J. Staszewski, *Stosunki Augusta II z Kurią Rzymską w latach 1704—1706*, Toruń 1965, ss. 88—91. Owe przypuszczenia potwierdzone zostały w pamiętniku Załuskiego.

19 J. Feldman, op. cit., ss. 161—163.

skiego, powrócił do Wrocławia. Po jakimś czasie podjął decyzję powrotu na Warmię. Wracając zjechał do Berlina. Tu spotkał się z królem Fryderykiem I i uzyskał zgodę na zatrzymanie się w Królewcu, gdyż nie mógł wrócić do Lidzbarku Warmińskiego będącego pod władzą Szwedów. W Berlinie spotkał się również z podskarbin wielkim koronnym Janem Jerzym Przebendowskim posłem polskim wystanym tu przez Augusta II w 1705 r. 20 lipca 1707 r. ominąwszy z dala Frombork i Braniewo zatrzymał się w Królewcu. Do biskupstwa nie mógł przyjechać, bo stacjonujący tu Szwedzi nie wyrażali na to zgody. Dopiero w lutym 1708 r. zezwolono mu na przybycie do Braniewa, a w kwietniu na stały pobyt w Lidzbarku Warmińskim.

Nastał dla Załuskiego czas zabiegów mających ochronić ludność Warmii przed ogromnymi kontrybucjami i zdzierstwem żołnierzy szwedzkich. Starał się utrzymywać kontakty ze Stanisławem Leszczyńskim. Spotkał się z nim w Ornece i Malborku, ale kanclerstwa Załuskiemu nie przywrócono. Naklaniano go też do podjęcia misji mającej doprowadzić do ugody w kraju, ale Załuski pomny minionych czasów do takich propozycji odnosił się z bardzo dużą ostrożnością.

Po klęsce Szwedów pod Połtawą i po powrocie Augusta II do Polski, Załuski już w październiku 1709 r. udał się do króla, który przebywał wówczas w Toruniu. Po pewnych trudnościach, związanych z uzyskaniem zgody na spotkanie z Sasem, przywrócono Załuskiemu urząd kanclerza wielkiego koronnego. Odtąd prawie że stale będzie przebywać u boku Augusta II. W lutym 1710 r. wziął udział w walnej radzie w Warszawie, a pod koniec roku uczestniczył w sejmikach generalnych Prus Królewskich odbywających się w Gdańsku. Ostatnie dni 1710 r. spędził na Warmii. Coraz częściej trapiły go różnorakie dolegliwości. Mimo to odbywał liczne podróże po Warmii. Jeszcze w kwietniu 1711 r. przybył na krótko do Królewca, aby zabrać stąd swój skarbiec. Tutaj w nocy z 20 na 21 kwietnia zapadł na silny ból gardła. Nie czując polepszenia opuścił Królewec i pospiesznie przyjechał do Dobrego Miasta. Choroba nie ustawała, nie zarządził jej też przywołany z Królewca lekarz Blancart. Andrzej Chryzostom Załuski zmarł 1 maja 1711 r. o godzinie 3 rano w Dobrym Mieście, na skutek gwałtownego zapalenia gardła²⁰. Pogrzeb odbył się 12 maja 1711 r. w kolegiacie dobromiejskiej.

Zmarły biskup warmiński pozostawił dość obszerny testament pisany w latach 1701—1711. Egzemplarz nakreślony ręką Załuskiego znajduje się w Bibliotece Narodowej w Warszawie²¹. Kopia sporządzona przez kustosa warmińskiego, znakomitego prawnika Jana Jerzego Kunigka przechowywana jest w Archiwum Diecezji Warmińskiej w Olsztynie²².

Testament napisany został w dniach 21—27 marca 1701 r. w Dobrym Mieście. W latach następnych był wielokrotnie poprawiany. Stąd w oryginale jest dużo skreśleń i dopisków, głównie w kodycyłach. Będąc już uwięzionym, Załuski sporządził 27 grudnia 1705 r. w Dreźnie dodatek do testamentu. Dodatek ten został później dwukrotnie przez niego potwierdzony. Pierwszy raz w Dobrym Mieście 1 czerwca 1708 r., drugi raz w Lidzbarku Warmińskim 15 czerwca 1709 r. Do testamentu przeglądanego w czerwcu 1709 r. Załuski

20 A. Eichhorn, op. cit., ss. 64—65; T. Zychliński, op. cit., s. 445.

21 Biblioteka Narodowa w Warszawie, IV 3187. Testament Andrzeja Chryzostoma Załuskiego z lat 1701—1711, kart 53.

22 Archiwum Diecezji Warmińskiej w Olsztynie (dalej ADWO), Archiwum Kapituły (dalej AK) I, T. 19.

dołączył kartkę rozporządzającą pałacem w Warszawie. Testament ponownie przejrzał i uzupełnił 21 stycznia 1710 r. w Dobrym Mieście. Uprzednio 19 kwietnia 1709 r. będąc w Królewcu, wspólnie z Jakubem Piętakiem dokonał spisu przechowywanych tam rzeczy. Sporządzono wówczas spisy²³ obić, portier, kobierców, sprzętów kościelnych, klejnotów, sukien, cyny, obrazów i różnych rzeczy. Osobno spisano wykaz długów biskupich, ale już 15 czerwca 1709 r. w Lidzbarku Warmińskim. Do tych dokumentów dołączono niektóre akta poświadczające wykonanie woli zmarłego. Jeszcze 11 kwietnia 1711 r. Załuski dokonał nowego spisu klejnotów, a 22 kwietnia w Królewcu przekazał Jakubowi Piętakowi nowy dodatek do testamentu. Wówczas to zapisał „biorę testament do korekty”²⁴. Po raz ostatni sprawdził Załuski testament w obecności i chyba przy pomocy swego sekretarza, kanonika dobromiejskiego Jana Chryzostoma Rogali, 30 kwietnia 1711 r., kiedy był już obłożnie chory.

W 1701 r. wyznaczył prymasa Michała Radziejewskiego i kanclerza wielkiego litewskiego Karola Radziwiłła na osoby mające czuwać nad wykonaniem jego ostatniej woli. Natomiast na bezpośrednich wykonawców testamentu wyznaczył sufragana łuckiego Adama Rostkowskiego, oficjała i kantora warmińskiego Jana Jerzego Kunigka oraz brata, wojewodę czernihowskiego, Franciszka Załuskiego. W grudniu 1705 r. w miejsce zmarłego Radziejewskiego wyznaczył arcybiskupa gnieźnieńskiego i prymasa Stanisława Szembeka.

Konstrukcja testamentu Załuskiego nie odbiega od innych testamentów pisanych w tym czasie. Charakterystyczne, iż Załuski rozbudował wstępną część testamentu zawierającą religijno-filozoficzne rozważania biskupa.

Dokument rzuca pewne światło na osobowość Załuskiego. Był on mężem stanu głęboko religijnym. To wynika już z pierwszych zdań testamentu. Bije też z nich niepokój, przekonanie o własnych winach i nadzieja na przebaczenie. Ten wewnętrzny niepokój związany był zapewne z wydarzeniami politycznymi, a zwłaszcza z następstwami koronacji Fryderyka I. Pod koniec marca 1701 r. przybył do Dobrego Miasta bezpośrednio po widzeniu się z Fryderykiem. Po tym nieudanym spotkaniu, przygnębiony i oskarżony, a nawet posądzony przez współczesnych mu o konszachty z elektorem zabrał się Załuski do pisania swej ostatniej woli. Czynił to w okresie wielkiego postu, sprzyjającym do rozważań o losie człowieka. Co roku w tym okresie zwykł odbywać wielkopostne rekolekcje. Pod datą 13 marca 1701 r. pisał „zbliża się Wielkanoc, zawolał do siebie ojca Rektora Seminarium braniewskiego, by udzielił mi rekolekcji. Pomodłę się, aby Bóg pomnożył w nich łaskę”²⁵.

Pozostawione spisy rzeczy są imponujące, chociaż zapewne uszczupliła je wojna. W niniejszym artykule nie będziemy się nimi zajmować, choć warte są opracowania. Zwraca uwagę szczególnie duża ilość przedmiotów ze srebra i szat. O bibliotecę, z pewnością bogatą, nadmienił tylko, przeznaczając księgozbiór bratankom.

Większość przedmiotów, a także swój warszawski pałac zapisał bratu Franciszkowi, którego najbardziej lubił. Jak najskrupulatniej starał się wyiścić swe długi. Według sporządzonego 15 lipca 1709 r. spisu wynosiły one

²³ Biblioteka Narodowa w Warszawie, IV 3167, k. 15 i n.

²⁴ ADWO, AK, T. 19, k. 32v.

²⁵ A. Ch. Załuski, *Epistolarum historico-familiarum*, Brunserga 1709, t. 3, s. 21; A. Szore, *Diecezja warmińska*, s. 129.

razem z legatami niebagatelną sumę 111 300 złotych polskich²⁶. Prosił więc wykonawców testamentu o oddanie długów.

Testament opublikowano zgodnie z zasadami wydawania źródeł staropolskich²⁷. Język Załuskiego oprócz licznych łacińskich wtrętów jest poprawny, dokonano nielicznych zmian w pisowni dostosowując ją do obowiązującej dziś ortografii.

Przy opracowywaniu testamentu posłużono się oryginałem, posilkowano się też kopia testamentu uwierzytelnioną podpisem Jana Jerzego Kunigka, a to dla odczytania niektórych wyrazów. Tekst oryginału jest trudno czytelny pełen skreśleń, zamazanych całkowicie zdań i dopisków. Nieodczytane fragmenty odnotowano w przypisach rzeczowych podając zarazem liczbę zamazanych wierszy. Tam gdzie skreślone fragmenty są czytelne zostały one włączone do testamentu. Skrót stosowane przez Załuskiego zostały w tekście rozwiązane np. P. = Pan, P.B. = Pan Bóg, J.P.Wdy = Jegomości Pana Wojewody, m.p. = manu propria. Rozwiązano też skrót oznaczające dostojęstwa osób np. ichmć = ichmość.

Trudności wyłoniły się przy stosowaniu pisowni dużą i małą literą. U Załuskiego, tak jak to wówczas pisano, osobę zastępuje tytuł urzędu przez nią sprawowanego, np. wymieniając brata Franciszka Załuskiego nazywa go wojewodą czernihowskim. Uznając tekst testamentu za dokument specyficzny, bo wyrażający ostatnią wolę piszącego, jego szacunek dla osób wymienianych w testamencie, zakonów i urzędów, przyjęto pisownię ich dużą literą, tak jak to czynił Załuski.

Testamentum Andrea Załuski
Ep[iscopii] Warmiensis et Sambiensis

In Nomine Santictissimus Trinitatis Patris
et Filii, et Spiritus Sancti Amen¹

Mając zwyczaj co rok, in quantum² bydyż może odnawiać testament mój, nie mogę w lepszy czas czynić tego, jak kiedy rozmyśliwam niewinną mękę i śmierć Zbawiciela mego za mnie niegodnego grzesznika. Odprawiwszy tedy przez dni kilka rekolekcje w Gustadzie³ i usprawiedliwiwszy się Bogu memu do pisania go przystępuje die 21 Martii 1701⁴.

A naprzód sciendum⁵, że widząc świata tego mizernego conditiam⁶, i uważając straszne Sądy Boskie osobliwie na nas biskupów, którzy ad stric-tam rationem pro animabus commissis tenemur reddendam⁷, z drugiej strony

²⁶ Biblioteka Narodowa w Warszawie, IV 3167. Connotata długów moich. Lidsbark War-miński 15 VII 1709, k. 10v.

²⁷ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. K. Lepszy, Wrocław (1953); K. Górski, W. Kuraszkiewicz, F. Peplowski, S. Sasaki, W. Taszycki, S. Urbańczyk, S. Wierczyński, J. Woronczak, *Zasady wydawania tekstów staropolskich. Pro-jekt, Przykłady* oprac. J. Woronczak, Wrocław 1955; *Zasady wydawania staropolskich źródeł historycznych XVI—XVIII wieku. Strona językowa tekstu źródłowego*, oprac. H. Turska.

¹ W imię przenieświetszej trójcy ojca i syna i ducha świętego

² o ile

³ Dobrym Mieście

⁴ dnia 21 marca 1701 roku

⁵ należy wiedzieć

⁶ położenie

⁷ Jesteśmy zobowiązani do zdania ścisłego rozrachunku za dusze nam powierzone

incapacitatem meam in regendo grege Domini⁸ żałując pro praeterite⁹ serdecznie a in futuram providendo animae meae¹⁰, umyśliłem rezygnować biskupstwo, a dawnej mojej respondere vocatum¹¹ i do zakonu OO. Jezuitów wstąpić, że jednak to być nie może sine bene placito Sedis Apostolicae¹² dobrze chodząc około tego serio, aby za pracą Księdza Curtii Sesti¹³, Włocha, jezuity, per mediationem Eminentissimi Pauluci¹⁴, osobliwego mego patrona mogłem pożądaną tę otrzymać dyspensę. Więc jeżeli ta przyjdzie, to non in scripto nec in fieri ale re et facto¹⁵ uczynię sam dyspozycją reru mmearum¹⁶, czego sobie serdecznie życzę i Boga mego pokornie proszę, ut det mihi tempus poenitentiae¹⁷, żebym mógł resztę dni moich w tym dokończyć świętym zakonie. Ze zaś wiedzieć nie mogę długo mie w Rzymie trzymać będą, Roma mora¹⁸, a tymczasem incerti dies mei¹⁹ tedy in casum²⁰ żeby się tak Bogu memu podobało, żebym ante executionem intentionis meae²¹ z tego zniść musiał świata, tedy i w tym konfirmując się zupełnie do woli Boga mego, taką in hunc casum²² czynię dyspozycję, która in tantum²³ tylko walor swój mieć powinna, in quantum²⁴ wprzód umrę niżeli to czego sobie z całej duszy życzę stać by się mogło.

A naprzód unizam się pokornie przed Bogiem moim, którego przed sobą mam i widzę ukrzyżowanego, że mi dał łaskę swoją, że mogę i sumienie moje roztrząsnąć, duszę pokutą świętą przy spowiedzi oczyścić i dysponować tym co mi z łaski swojej Przenajświętszej nad wszelkie zasługi moje szcudrze użyczył. Dałby Bóg, aby za pomnożeniem coraz to większej fortuny świata zabierać mogłem być z nieprzebranego skarbu Jego coraz to nowe na duszę moją krwią Jego odkupioną, łaski.

Nie skądinąd zaś zaczynam tę ostatnią wolę moją tylko od szczerzej protestacyjej, że w wierze Świętej Katolickiej Rzymskiej urodziwszy się z nieskończonej łaski Boskiej w niej za tą łaską Boga mego umierać chcę. Przez niewinnie wylaną krew dla mnie Chrystusa Pana prosząc, aby mi tej łaski póki żyć z woli Jego będę użyczył, abym i najmniejszą myślą, nie tylko słowem, przeciwko niej nie wykroczył. Rewokując²⁵, kasując, annihilując²⁶ i szczerze się wstydząc wszystkich dyskursów którekolwiek być mogły o Wierze Świętej, bądź z chęci pokazania dowcipu bądź z letkości przyganiając czasem albo wątpliwie myśląc. Mam mocną i nieporuszoną nadzieję w Bogu moim, że przy zgonie życia mego nie da mi upadać w żadną wątpliwość.

8 nieudolność moją w kierowaniu owczarnią Chrystusa

9 za przeszłe uczynki

10 na przyszłość troszcząc się o duszę moją

11 oddać się powołaniu

12 należytego zezwolenia stolicy apostolskiej

13 nie ustalono bliższych danych o osobie

14 Za pośrednictwem Kardynała Pauluci, Fabrizio Paulucci sekretarz stanu Klemensa XI, nuncjusz nadzwyczajny w Polsce w 1698 roku

15 nie na piśmie uczyni się ale rzeczywiście i faktycznie

16 rzeczy moich

17 aby dał mi czas skruchy za grzechy

18 rzymskie zulekanie

19 niepewny dni moich

20 w razie

21 przed wykonaniem postanowień moich

22 w tym wypadku

23 o tyle

24 o ile

25 odwołując

26 unieważniając

Jeżeliby jednak tak potężna pokusa, która najwięcej na ten czas dokazuje na mnie napadła tedy nunc pro tunc²⁷ wyrzekam się wszelkich dubią²⁸ i owszem tak umocniony jestem w Wierze Świętej, że gotów i teraz i zawsze krew moją wylać przy niej i chociażby nie wiem jak ciężkie męki cierpieć, wierzyć mocno, że nie masz tylko ta wiara w której może być człowiek zbawiony. Wyrzekam się także wszystkich myśli, którekolwiek na ten czas z ułomności ciała przypaść mogą, brzydząc się wszelką nieprawością, a nie chcąc przypuścić do serca mego, tylko jedyną myśl o Bogu moim, którego serdecznie kocham i kochać chcę na wieki, choćby też z sprawiedliwości swojej dla ciężkich grzechów moich miałem być od widzenia Jego (od czego niech mię przeciwie niewinna Jego broni męka) oddalonym. Mam jednak mocną nadzieję w zasługach Krwi Przenaświętszej, że lubo ciężkie niepoliczone i z największym na świecie grzesznikiem nie porównane grzechy moje nie na jedno ale na million piekieł zasłużyły, przeciw ten Bóg, który dla mnie jednego choć grzesznego, tak jako dla całego narodu ludzkiego gotów był z nieba zstąpić, że ten Bóg, którego kropla krwi całego świata zmasać może grzechy, ten Bóg który nie chce śmierci grzesznego, nie dla mnie, ale dla wielkiego i niepojętego miłosierdzia swego da mi szczerą skruczę za grzechy moje w ten czas kiedy los ostatni szczęśliwej albo i broń Boże niefortunnej padać będzie wieczności. Wzywam na ten czas, lubom jej niegodnie służył Matki miłosierdzia, żebrze łaski Jej, żeby się pokazała matką. Święci Boży Patronowie moi których od czasu pewnego co wieczór na pomoc moją wzywam, lubom im nie służył tak jako należy przeciw niech mi dopomagają przez tę miłość, którą kochali i kochają Boga, pokornie ich zaprzysięgam. Anioła Stróża mego przepraszając serdecznie żem się go w tak wielu grzechach moich nie stydził i żałując za nie serdecznie, proszę, niech mi dopomoże do dostąpienia łaski Boskiej i niech prowadzi przez tę ciemną nieznajomą, a straszną drogę. Niech ma tę pociechę i z nią się przed Bogiem szczyli, że lubo dla złości mojej, żyjącego nie zawsze ustrzec mógł, przeciw przy końcu życia dopilnował, dotrzymał i niebu pozyskał.

Wzbudzam nunc pro tunc²⁹ w sercu moim niegodnym, tę miłość, którą pałała Matka Przenaświętsza, którą goreli wszyscy święci, gdyby można w jedno skupić ich miłości, żebym mógł jeden zmasawszy grzechy moje, tak Boga kochać, jako go spólnie wszyscy kochali.

Upokarzam się przed majestatem Boskim i grzebię się równo z piaskiem w ziemi wyznawając, że jeden proch prosty jest godniejszy oczu Boskich, niżeli ja mizerny grzesznik. Ktosz by mi dał, abym w najpośledniejsze obrócił się stworzenie i tak na wieki pokutował za grzechy moje byłem tylko na twarz Boga mego mógł patrzeć. Niech i męki największe cierpię byłem Boga mego kochać mógł jedynie.

Tę tedy szczerą i z gruntu serca pochodzącą manifestacją moją nie tylko ręką wyrażam ale radbym żebym krwią własną zapisać mógł, aby serce tu wylać, myśli moje przylepić, million millionów razy powtarzając, że kocham jedynie Boga mego, kochać chcę póki żyję, kochać chcę i po śmierci.

Niechże mi się stanie według słowa Boskiego i in quacumque hora ingruerit peccator³⁰, bom serdecznie oplakuje grzechy moje i gdyby można rad bym je własną krwią zamazał. Niechże je zatrze krew Chrystusa Pana.

²⁷ teraz i na potem

²⁸ wątpliwość

²⁹ teraz i na potem

³⁰ w którejkolwiek godzinie westchnąłby grzesznik

Ukrywam się w rany Jego przy śmierci mojej od Nieprzyjaciela Dusznego, i w życiu moim, póki Bóg każe, od grzechów do których, że mię skłonności i zła nałogi wiodą często, niech Bóg oderwie. Zapieram się i odrzekam wolnej woli, którą mi dał, wołę żyć Jego niewolnikiem i tchnąć tylko to co on chce, boć ustawicznie w recydywę wpadając, widzę nieszczęśliwy, że się sam zdradzam i nic mię zbawić nie może, nic od grzechu oderwać tylko Krew Jego Pańska. Niechże tyśiączna część kropelki jednej na mnie grzesnika padnie, a piekło nic nie wskóra. Kierujże Zbawicielu mój, w którego obecności to piszę, myślami, słowami i uczynkami mojemu, tak żebym nic nie mógł z siebie, bo jak mię trochę opuścisz, zginąłem. Przybij że mię do krzyża swego, do nóg twoich, niech i nieba nie mam byłem przy nogach twoich na wieczność całą zostałem. Tak umierać chcę i w tej imaginacyjnej³¹ teraz umieram. Rzucam się pod te kochane nogi tyle razy pokornie je całując ile razy nieszczęśliwy obraziłem Pana Zbawiciela mojego.

O ciało moje mniej dbam, dosyć aż nadto miało wygody za żywota. Locum sepulturae³² tam mieć chcę gdzie mnie śmierć zastanie. Dosyćem się nawłóczył za żywota, niechże się po śmierci kości moje nie włóczą, gdzie mię ostatni termin znajdzie tam znać jest wola Boska abym leżał. Jeżeli w Diecezji Warmińskiej miałbym umrzeć nie przyszedłszy do skutku intencji moich pożądanego, to w Gustadzie gdzie sobie mniejsze sepulturae³³ obiorę. Jeżeli w Warszawie, to u Ojców Jezuitów in porticum³⁴ z napisem na kamieniu grobowym: Andreas Chryzostomus Załuski Episcopus Varmiensis mortuus die mense calcate peccatore et orate pro eo³⁵. Takież kamień i w Gustadzie niech będzie jeżeli tam leżeć przyjdzie. Ciała mego, aby po śmierci nie otwierano i nie pruto wielce proszę. Ceremoniję na pogrzebie moim, żeby żadnych nie było, nie tylko proszę, ale i Sądem Boskim zawięzuję. Żeby żadnego pretekstu do najmnieszej ceremoniję nie szukano, bo te po śmierci na nic się nie przydadzą, koszt daremny, obraza Boska, dosyć mi na tym, że Mszy Świętych jak najwięcej będzie, na które przed pogrzebem pięćset czerwonych złotych przy testamencie pieczętuję i żeby immediate³⁶ po śmierci mojej jako najprędzej rozdane były Sądem Boskim zaklinam. W dzień zaś pogrzebu in diversos locis distribuanti³⁷ trzy tysiące tynfów, żeby tego dnia depositionis meae³⁸ odprawić się mogły. Kazania absolute proszę, żeby nie było. Trumnę prostą pomalować, krzyż na niej, nie obijając niczym, lepi że ten koszt co by wyszedł na sukno i na ćwieczki ubogim się dostanie, jakoż te ug. dwieście tynfów co by mogło to kosztować, do szpitalów ubogim porozdawać.

Wiedząc zaś, że dyspozycje ostatnie rzadko do skutku przychodzą i owszem to odmianom, to tłumaczeniom według woli interesantów podlegają, ante omnia³⁹ deklaruje, że ten tylko testament za prawdziwy mieć chcę, który ręką moja własną cały jest napisany. Moveor recenti exemplo⁴⁰ wielkiego biskupa, którego testament ręką pisany lubo tam haeredam instituit Chris-

31 w tym duchu

32 miejsce pochowania

33 pochówku

34 w przedstonku

35 Andrzej Chryzostom Załuski biskup warmiński zmarły roku dnia miesiąca, depcezie po przeszniku i módlcie się za niego.

36 bezpośrednio

37 w różnych miejscach rozda się

38 pochowania mego

39 przede wszystkim

40 jestem poruszony niedawnym przykładem

tum⁴¹ jest kasowany, a ten który ut firmiter creditur⁴², który był cudzą ręką, tylko że prawnie napisany lubo przy odeszłych ut assertitur⁴³ zmysłach słabą quasi testatoris⁴⁴ ręką podpisany, aprobowano i do egzekucyjnej przeprowadzono. Zaczynam insze, jeżeliby się jakie cudzą ręką pisane pokazały testamenty moje za fałszywe być miane powinny, ten tylko, który cały ręką moją własną jest pisany prawdziwy być powinien.

Za protektorów testamentu tego, jako i przeszłych, które popaliłem wszystkie, prosiłem tak i teraz proszę Książęcia Kardynała Prymasa⁴⁵ i Książęcia Karola Radziwiłła⁴⁶ Kanclerza Wielkiego Wielkiego Księstwa Litewskiego prosząc jako najgoręcej, aby pro solitu Christiana pietate et naturali aequalitate⁴⁷ dojrzeli tego ut executionem veniant ordinata⁴⁸.

Że zaś officium nemini debet esse damnosum⁴⁹, lubo trzymam de generositate⁵⁰, że bardzi z affektu id genus officii Christiani⁵¹ przyjmą niż dla interesu, in vim gratitudinis⁵² a-. Książęciu Kardynałowi sześć sztuk szpalerów⁵³, na których są menses anni⁵⁴, ofiaruję i żeby je za wdzięczne przyjął supplikuję⁵⁵ Książęciu zaś Jegomości Kanclerzowi szpalerów także sześć sztuk, które sobie wybierze, ofiaruję. A żem tak wielo jest obligowany Książęnie Jejmości Rodzicielce⁵⁶, a mojej dobrodżice tedy in vim gratitudinis i pamięci dożywotniej Książniczce Jejmości Katarzynie⁵⁷ którąm chrzcit naznaczam pierścień wielki diamentowy jako jest napisany w regestrze, w tablice, prosząc, aby za wdzięczne przyjąć to chciała.⁵⁸ Nad to Książęciu Jegomości srokatych koni sześć wielkich leguję i rumaka którego sobie Książę Jegomość wybierze⁵⁹.

Egzekutorów testamentu którzyby przy powadze Książęci Jegomości wspomnionych tę wolę moją ostatnią egzekwowali naznaczam i proszę Jegomości Księdza Sufragana Płockiego⁶⁰, Jegomości Księdza Sufragana Łucckiego Rostkowskiego⁶¹ i Jegomości Księdza Kunika⁶² Kantora i Oficjała

41 dziedzicem (spadkobiercą) ustanowił Chrystusa

42 jak mocno się wierzy

43 jak się twierdzi

44 jakoby testatora (= sporządzającego testament)

45 Michał Stefan Radziejowski (1641—1705) syn Hieronima podkanclerzego koronnego, kanonik warszawski i gnieźnieński, biskup warmiński (1679—1688), od roku 1689 prymas Polski.

46 Karol Radziwiłł (1669—1719) ordynat nieświeżski, stolnik litewski 1685, kontuszy litewski 1686, podkanclerzy litewski 1690, od 1698 roku kanclerz wielki litewski.

47 wedle zwyczaju chrześcijańskiej pobożności i przyrodzoną równością

48 żeby postanowienia (testamentu) zostały wykonane

49 obowiązek nikomu nie powinien przynieść uszczerbku

50 z wielkoduszności

51 z obowiązku chrześcijańskiego

52 z wdzięcznością

53 gobelinów

54 miesiące roku

^{a-} tekst skrócony. Własnoręczny dopisek z boku: jam zmazał, nie masz co wybierać bo przedane wszystkie ale tylko te co są miesiące, Książęciu Jegomości Wielkiego Księstwa Litewskiego cedant.

55 Katarzyna Sobieska (1634—1694), siostra Jana III, żona Michała Kazimierza Radziwiłła (1625—1680), matka Karola Stanisława.

^{b-b} tekst skrócony. Własnoręczny dopisek z boku: nie masz ich

56 Katarzyna Barbara Radziwiłłówna

57 Paweł Antoni Załuski, kanonik płocki, sufragan płocki w latach 1709—1719.

58 Adam Rostkowski (1650—1736) sufragan łucki, biskup fiteldzijski, kanonik płocki i pułtuski, archidiacon dobrzyński, proboszcz warszawski

59 Jan Jerzy Kunigk (1648—1719), oficjał gdański i pomorski, kantor warmiński (1693), kustosz (1697), kanonik płocki, pułtuski, proboszcz w Łomży, Gdańsku i Pieniężnie. Uważany za wybitnego prawnika, postadał doktorat obojga praw

Warmińskiego i Jegomości^c - Księdza Nicza⁶⁰ Kantora Warmińskiego -^c prosząc Ichmościów, aby jako duchowni tak chcieli substancją zostawioną według woli mojej dysponować jakoby też sobie życzyli, aby ad mentem⁶¹ ich po śmierci się ich działa. Za pracę zaś po stu czerwonych złotych każdemu z Ichmościów naznaczam. Jegomości Księdzu Biskupowi Płockiemu⁶² szafirowy krzyżyk i obicie zielone i cug koni, których sobie wybierze oddaje. Jegomości Księdzu Sufraganowi Łuckiemu krzyżyk amatorsowy, Jegomości Księdzu Oficjałowi Warmińskiemu pierścień szafirowy mniejszy, Jegomości Księdzu Pawłowi Sufraganowi Płockiemu krzyżyk złoty i łańcuszek com nosił.

Ci Ichmościowie egzekutorowie wyżej pomienioni ante omnia⁶³ starać się będą, aby nie dali okazyj do niezgody Ichmościom Panom Braci⁶⁴ między sobą, którzy pamiętać na to powinni, że cokolwiek im się dostanie, biorą to nie z słuszności, bo bym mógł to wszystko dać, darować komu chcę, ponieważ wiedzą że nie tylko nic nie partycypował z ojczyzny⁶⁵, ale jeszcze się gliorriari licet⁶⁶ każdy z Ichmościów i do cudzych krajów nakład i do fortuny pomoc miał ze mnie. Czynielem co mógł z affektu, którego i teraz nie oddalam lubo mógłbym pamiętać na niesmak, którem często nie od jednego z Ichmościów potykał. Niech im tego Pan Bóg nie pamięta, bo i ja z serca odpuściłem i odpuszczam. Zalecam tedy i nie tylko miłością braterską, jako najstarszy, ale i miłością Boską, który kochać bliźniego kazał, zaprzysięgam żeby się zgadzali. Concordia res parvae crescunt⁶⁷. Niech ten nie pożyje tego któryby nad innych wzięć pretendował i więcej niżeli ja tu odkazuje ponderatis omnibus rationibus⁶⁸ z rozmysłem dostatecznym ordynując quod mihi in Domino videtur⁶⁹. Jeżeliby tedy kto klócić chciał i nie kontentował się niech Bóg go nie błogosławi. W tym zaś sumienie Ichmościów Panów egzekutorów obligowane jest, aby każdy to miał, co ma sobie odkazanego ile, że to peculium⁷⁰ moje prywatne jest, bo cokolwiek Bóg mi dał z łaski swojej napracowałem się i naturbował dosyć na to.

Więc niżeli przyjdę do dyspozycyjej i ordynacyjej co któremu z Ichmościów naznaczam, ante omnia⁷¹ duszy mojej habenda cura mihi⁷², bo podobno niewiele za nią uczynią ut moris est⁷³.

Ante omnia⁷⁴ zaś konnotuję długi moje, które zaciągnąć musiałem na kupienie Falent⁷⁵ bo antecedenter⁷⁶ ledwo com ich miałem, ale wprzód.

^{c-c} tekst skreślony. Obok na marginesie adnotacja: umarł

⁶⁰ Wawrzyniec Józef Nycz (zm. 1709) dziekan i kantor warmiński, ekonom biskupstwa (1697), proboszcz w Dobrym Mieście.

⁶¹ według ich życzenia (tzn. jakby sobie życzyli)

⁶² Ludwik Bartłomiej Zaluski (1661—1722) kanonik krakowski, sufragan przemyski, biskup płocki (1698—1722), fundator szkół jezuickich w Warszawie.

⁶³ przede wszystkim

⁶⁴ Andrzej Chryzostom Zaluski miał pięciu braci: Aleksandra Józefa, Ludwika Bartłomieja, Hieronima, Franciszka i Marcina.

⁶⁵ w znaczeniu: z ojcowizny

⁶⁶ jeśli można się chwalić

⁶⁷ małe rzeczy budują zgodę

⁶⁸ zważywszy wszystkie racje

⁶⁹ co mi przed Bogiem widziało się (słusznym)

⁷⁰ mienie

⁷¹ najprzód

⁷² muszę zatroszczyć się o moją duszę

⁷³ jak to zwykle bywa

⁷⁴ najprzód

⁷⁵ Falenty, wieś położona niedaleko Raszyna. W 1700 roku z rąk Opackich kupił ją Andrzej Chryzostom Zaluski.

⁷⁶ poprzednio (chodzi o gotówkę przed kupnem)

Księżna ⁷⁷ Nieboszka Dobrodzika moja cujus anima sit in benedictionibus ⁷⁸ dała do rąk moich piętnaście tysięcy złotych chcąc, aby missyja ⁷⁹ u OO. Koronnych Jezuitów ⁸⁰ et non alias ⁸¹ mogła się zacząć w Warszawie albo na Pradze, dawszy, jako sonat ⁸² skrypt jej ręką podpisany, który tu daje, że przy testamentie, liberam mi potestatem disponendi ⁸³ tą sumą in quantum ⁸⁴ ta missyja nie będzie mogła dojść w Warszawie albo na Pradze. Długo się ta sprawa toczyła, egi multaties ⁸⁵ z Jezuitami, positivum responsum ⁸⁶ przyszło że impredientibus Lituanis ⁸⁷ żadnym sposobem Koronni być nie mogą. A za tym mając moc disponendi ⁸⁸ tą summą pókim był Biskupem Płockim ⁸⁹ starałem się o to, aby ad mentem ⁹⁰ Księżnej Jejmości missyje odprawiały się po diecezynie płockiej nie żałując na to kosztu, jako to wiadomo Jegomości Księdzu Sufraganowi Płockiemu ^d i każdemu. Cum summo fructu ⁹¹ z łaski Bożej odprawiło się ich niemało, aplikowałem wszystkie pro anima pie defunctae ⁹². Tandem ⁹³ poszedłszy na Biskupstwo Warmińskie wyliczyłem na kontynuację missyje w Pułtusk realiter et effective ⁹⁴ na co jest i kwit et ipsi fatebuntur ⁹⁵, OO. Jezuitom dziesięć tysięcy tynfów. Reliquum ⁹⁶ zaś to jest pięć tysięcy, raz tysiąc drugi raz na wyjezdny cztery tysiące tynfów przez ręce Jegomości Pana Wojewody Czernihowskiego ⁹⁷ Pannom Zakonnym Sierpskim ⁹⁸ na dokończenie klasztoru, który ledwo nie wszystek za pieniądze Księżnej Jejmości i za żywota i po śmierci dane zbudowany jest. Hinc est ⁹⁹, że jeżeliby ta się pretensya odezwała non habet ius petendi ¹⁰⁰.

Będąc Biskupem Kijowskim, gdy o sumę traktowano z Moskwą ¹⁰¹ na

⁷⁷ Katarzyna z Sobieskich Radziwiłłowa

⁷⁸ święt Panie jej duszy

⁷⁹ misja — wieczysta misja święta odprawiana corocznie na podstawie ustanowionej staj fundacji.

⁸⁰ chodzi o jezuicką prowincję koronną

⁸¹ a nie gdzie indziej

⁸² jak optewa

⁸³ wolną rękę w dysponowaniu

⁸⁴ o ile

⁸⁵ pertraktowałem wielokrotnie

⁸⁶ pozytywna odpowiedź

⁸⁷ że w razie niemożności ze strony litewskich

⁸⁸ dysponowania

⁸⁹ Andrzej Chryzostom Żaluski był biskupem płockim w latach 1692—1698

⁹⁰ zgodnie z życzeniem

^d dopisek: mortuus (nie żyje) chodzi o Marcina Żaluskiego brata Andrzeja Chryzostoma dziekana płockiego, sufragana płockiego. Umart w Lidzbanku Warmińskim w 1709 roku.

⁹¹ z wielkim pożytkiem

⁹² za duszę świętej pamięci

⁹³ wreszcie

⁹⁴ rzeczywistość i faktycznie

⁹⁵ i co sami potwierdzą

⁹⁶ resztę

⁹⁷ Franciszek Żaluski (1660—1735) brat Andrzeja Chryzostoma, szósty syn Aleksandra Żaluskiego, kasztelan wojnicki, wojewoda czernihowski, płocki.

⁹⁸ Sierpc miasto na Mazowszu. Zakon benedyktynek założono tu w 1620 roku dzięki staraniom Zofii Potockiej. Żaluskci za 30 tysięcy złotych polskich wystawili murowany klasztor.

⁹⁹ stąd jest

¹⁰⁰ nie ma prawa roszczenia

¹⁰¹ chodzi tu o rokowania z Rosją o odszkodowanie dla osób, które opuściły ziemię zajęte Polsce przez cara. W 1678 roku uzgodniono, że Rosja zapłaci Polsce 200 tysięcy rubli odszkodowania (milion złotych polskich). Pertraktacje toczyły się w czasie gdy Żaluski był biskupem kijowskim (1678—1691).

ukontentowanie exulum¹⁰², chodziełem około tego i pracy ba i kosztu nie żałując bo się nie jednemu okupiło, że na Biskupstwo Kijowskie, którego nie miałem usum¹⁰³, dano 20 tysięcy złotych. Więc, że ta suma dla mnie tylko dana ne aliquando successor na biskupstwie praetendat¹⁰⁴, produxi¹⁰⁵ Jegomości Księdzu Biskupowi Poznańskiemu¹⁰⁶ kiedy był kijowskim authentici documenta quomodo res sit acta¹⁰⁷ i mam in manibus notarii publici¹⁰⁸ od Jegomości dany sobie kwit, za czym i ta pretensyja si fuerit locum non habet¹⁰⁹.

Długi zaś drugie są te realne.

Matkom Karmelitankom Lubelskim¹¹⁰ trzy tysiące tynfów, którym co rok dają trzysta tynfów i tegom zapłacił. Te ante omnia¹¹¹ jeżelibym ja ich nie wypłacił za żywota, proszę, aby oddane były do poczęcia Matki Boskiej¹¹², mają one autentyczny mój zapis. Pannom Bernardynkom Warszawskim¹¹³ cztery tysiące złotych. Dług to jest nieboszczyka Jegomości Dobrodzieja Ojca¹¹⁴ mego którym dobrowolnie przyjął, ten tedy dług zapłacić trzeba, a dojrzyć ut locentur¹¹⁵ dobrze. "– Na Falentach jest pięćdziesiąt tysięcy tynfów Jejomości Pani Łosiowej¹¹⁶, którą przepraszam jeżeli obrazli, tych jeżelibym nie wypłacił za żywota pewnie ona nie zapomni bo na majątności haerent¹¹⁷. Jest druga suma pięćdziesiąt tysięcy także od której quotannis¹¹⁸ płacić trzeba prowizyja, ale za śmiercią jej ex taquitur et haret Falent cedet¹¹⁹ – e¹²⁰.

Panu Pleszowskiemu¹²⁰ 19 czy 20 tysięcy wszak jest inskrypcyja, te pieniądze są pupilli Pana Kobylńskiego¹²¹ zaczmy jeżeliby się zdało zapłacić ten dług zaraz, to trzeba dojrzyć gdzie go Pan Pleszowski lokuje alias¹²² może haerere¹²³ na którą majątność. f– Jegomości Panu Sędziemu Warmiń-

102 wygnaniec

103 w posiadaniu (biskupstwo kijowskie prawie w całości znalazło się pod panowaniem Rosji).

104 nie może jej czasami rościć następcą (Zaluskiego) na biskupstwie.

105 przedłożył

106 Mikołaj Świętęcki biskup kijowski (1692–1698) biskup poznański (1699–1707).

107 autentyczne dokumenty kiedy rzecz się działa

108 w rękach pisarza (notariusza) publicznego

109 jeżeliby nawet była nie zostanie dopuszczona

110 klasztor Karmelitek lubelskich ufundował w 1659 roku Mikołaj Daniłowicz wraz z żoną. Kościół wystawiła Zofia z Tęczyńskich Daniłowiczowa podskarbina wielka koronna.

111 przede wszystkim

112 święto to przypada na 8 września

113 założycielką zakonu była Elżbieta Golińska w 1514 roku. W latach 1600–1615 dzięki pomocy wojewody podlaskiego Stanisława Warszyckiego wybudowano kościół.

114 Aleksander Zaluski, zmarł 19 VI 1693 roku, cześnik, chorąży, podkomorzy rawski, kasztelan rawski, wojewoda rawski.

115 aby był lokowany

e– tekst skreślony. Dopisek: umari ten dług

116 nie ustalono bliższych danych o osobie

117 włożony

118 corocznie

119 zniknięcie i włożył się ją na Falenty

120 nie ustalono bliższych danych o osobie

121 wychowanka pana Kobylńskiego

122 w przeciwnym razie

123 włożyć

f– tekst skreślony. Własnoręczny dopisek: Już zapłacony i owszem tysiąc tynfów pożyczę mu.

skiemu ¹²⁴ jeżeli nie wypłacę z przedaży za żyto moje, zapłacić trzeba dziesięć tysięcy złotych czy tynfów. Wie Pan Deboli ¹²⁵ o tym -¹.

Jegomości Panu Aleksandrowi Spinkowi ¹²⁶ Miecznikowi Rawskiemu według karty mojej danej mu zapłacić trzeba trzydzieści tysięcy tynfów secundum codicillum explicabitur infra ¹²⁷ bom mu winien trzydzieści tysięcy tynfów. Mają ciż Panowie Spinkowie na Załuskach ¹²⁸ pretensyją jeżeli jest słuszna trzeba ich uspokoić.

⁵- Panu Sarneckiemu ¹²⁹ winieniem ósm tysięcy od których płaciłem mu zawsze prowizyją i tę sumę trzeba mu oddać immediate ¹³⁰ -⁹.

Na Załuskach i zda mi się na Kozietułach ¹³¹ zapisałem Jegomości Panu Wojewodzie Czerniehowskiemu i Jejmości ¹³² samej sto tysięcy złotych, jest ten zapis in optima iuris forma ¹³³ w metryce koronnej. Nadto gdy Regnow ¹³⁴ sprzedał, wziąłem od niegoż na uspokojenie Pana Załęskiego ¹³⁵ czterdzieści tysięcy jako sonat ¹³⁶ zapis. A zatyłem ten dług Jegomości ante omnia debetur ¹³⁷ i nikt się brać do pomienionych dóbr nie miałby, aż mu się zapłaci. Lubo ja myślę, si Deus permiserit ¹³⁸ uczynić między Ichmościami ¹³⁹ pomiarkowanie według afektu mego i w księgach zapisać każdemu, uchodząc kłótni przyszłych. Pretensyję zaś na tych dobrach oprócz zda mi się jednego posagu jeszcze Pani Załęskiej ¹⁴⁰ i niektórych kościelnych czynszów nikt nie ma, ani też Ichmościowie Panowie Rodzeni pretendować nie mogą bom tych dóbr nie wziął po rodzicu, ale swojemi własnymi dobrze zapłaciłem pieniędzmi.

Sukcesyją też po nieboszczyku Jegomości Księdzu Olszowskim ¹⁴¹ Arcybiskupie Gnieźnieńskim Wuju naszym do trzydziestu tysięcy redukuję, z których nieboszczyk rodzic dobrodziej nasz znacznie partycypował, bo ta sukcesyja pracą i kosztem wielkim się dokazała i stąd też do cudzych krajów i tu, kiedy i ile się mogło Ichmościowie Panowie Rodzeni wszyscy się posilali.

Ma mieć Pan Segnic rajca krakowski goły membran ¹⁴² mój jeszcze byłem studentem krakowskim na małą sumkę, która jest exoluta ¹⁴³ a membranę nie oddał. Nie wiem jeżeli się więcej nie znajdzie takich membranów lubo

¹²⁴ Wacław Stanisławski (1652—1717), szambelan Jana III

¹²⁵ Kazimierz Deboli, burgrabia barczewski

¹²⁶ Aleksander Spinek ożeniony z Olszowską, miecznik rawski, od 1701 starosta lidzbarski, właściciel Kwiecewa na Warmii.

¹²⁷ drugi dodatek do testamentu wyjaśnia to szerzej.

¹²⁸ Załuski, wieś położona w województwie rawskim.

⁹- tekst skreślony. Własnoręczny dopisek: zapłaciłem już realiter (dokładnie) jako jest kwit jego.

¹²⁹ nie ustalono bliższych danych o osobie

¹³⁰ od razu

¹³¹ Kozietuły, wieś sąsiadująca z Załuskami położona w województwie rawskim.

¹³² chodzi o drugą żonę Franciszka Załuskiego Teofilę Wapowską.

¹³³ według wszelkich zasad prawnych

¹³⁴ Regnow, królewszczyzna leżąca w województwie rawskim.

¹³⁵ Załęscy herbu Prus, ród szlachecki osiadły w województwie podlaskim, być może chodzi o chorążego podlaskiego Stanisława Załęskiego lub jego brata sędziego ziemskiego wodzińskiego Franciszka.

¹³⁶ opiewa

¹³⁷ przede wszystkim należy się

¹³⁸ jeżeliby Bóg zezwolił

¹³⁹ braćmi Załuskiego

¹⁴⁰ nie ustalono osoby

¹⁴¹ Andrzej Olszowski (1621—1677) biskup chełmiński 1661—1674, arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski 1674—1677, wuj Andrzeja Chryzostoma.

¹⁴² pergamin, ręczny zapis pożyczzonego długu

¹⁴³ wypłacona

in adultori aetate ¹⁴⁴ strzegłem się dawać ich, chyba na listy quod notandum ¹⁴⁵, żeby kto na nich długu sobie nie zapisał.

Wziąłem był ex anno gratiae ¹⁴⁶ po nieboszczyku Jegomości Księdzu Olszowskim Wuju moim dziesięć tysięcy złotych, na Załuskach zapis uczyniwszy. Wystawiona jest quali tali cura mea ¹⁴⁷ kaplica w Gnieźnie, a z tych dziesiątka tysięcy fundacyi uczynić miałem i myślę, żeby się tam zawsze Msze Święte za duszę nieboszczykowską odprawiały do czego lubo się dusznie staram o to, jeżeliby nie przyszło tedy do tych dziesiątka tysięcy przyłożyć trzy i oddać je ad manus Venerabili Capituli Gnesnensis ¹⁴⁸ prosząc, aby je dali na czynsz, kapłana tam ordynowawszy, żeby obliży ad proportionem ¹⁴⁹ sumy odprawował.

ⁿ— Pan Ruciński ¹⁵⁰ niejaki, co trzymał Górzno ¹⁵¹, pretenduje sobie nie ze wszystkim słusznie bo per negligentiam ¹⁵² jego stetit ¹⁵³, że źle gospodarował, że nie dobrał czego, myślę go w tej racyjey do zastawy drodze uspokoić jeżeliby przed nią umarł to mu trzeba dać ze dwa tysiące ⁿ.

Deservita merces ¹⁵⁴ sługom moim, lubom się zawsze starał, aby dochodziła, po śmierci jednak mojej, aby rok każdemu słuźde ultra id quid debet ¹⁵⁵ aż do najmniejszego forysia zapłacone było, proszę ^l.

Pani Teresie ¹⁵⁶ Siestrze mojej krzyżyk diamentowy mniejszy (napisze się między klejnotami i srebrem co jej dać) i pierścień, który także naznaczą. Łóżko aksamitne, obicie jedno karmazynowe adamaszkowe bretów trzydzieści, zwierciadło wielkie z stolikiem co w Warszawie jest w salce i szkatułę jedną co tam także jest i piętnaście tysięcy tyńfów na wyprawę.

Katedralnemu Kościołowi Płockiemu na odmienienie zakrystyi jako miałem intencyją, trzy tysiące złotych, na anniwersarz ¹⁵⁷ tysiąc złotych, kielich złoty dalem i nie mogą sobie Ichmościowie żadnej rościć pretensyi, bom czynił com mógł, tam in spiritalibus quam in temporalibus ¹⁵⁸ reparując to biskupstwo. Ksiądz Kiewnarski ¹⁵⁹ coś praetendit ¹⁶⁰, ale niech Panu Bogu odpowie wprzód quanta damna ¹⁶¹ będąc ekonomem per extorsiones illiatis ¹⁶² poczynił biskupstwu. Wziął też fordańskie ¹⁶³ probostwo za wszystkie choć nie

¹⁴⁴ w dojrzałym wieku

¹⁴⁵ co należy odnotować

¹⁴⁶ z roku łaski (= dochody z wakansu należne biskupowi następcy)

¹⁴⁷ jako takim staraniem moim

¹⁴⁸ do rąk wielebnej kapituły gnieźnieńskiej

¹⁴⁹ zobowiązania proporcjonalne do zapisanej sumy

ⁿ— tekst skreślony. Własnoręczny dopisek: już się go zgodzielo et satisfactio (i zadość uczynito mu).

¹⁵⁰ nie ustalono bliższych danych o osobie

¹⁵¹ Górzno wieś położona niedaleko Garwolina

¹⁵² przez niedbałość

¹⁵³ stało się

¹⁵⁴ należne wynagrodzenie

¹⁵⁵ ponad to co wystużył

¹⁵⁶ Teresa Chlebowska córka Aleksandra Załuskiego i kasztelaneki braciawskiej Zofii Konicpolskiej, starościna litewska.

^l skreślono 8,5 linijek tekstu, tekst nieczytelny. Własnoręczny dopisek: jam to zmazał

¹⁵⁷ stałe co roczne nabożeństwa

¹⁵⁸ tak w rzeczy duchowe jak w doczesne (chodzi o dochody biskupstwa).

¹⁵⁹ Franciszek Kiewnarski herbu Lubicz, kanonik płocki, proboszcz kolegiaty płockiej.

¹⁶⁰ rości

¹⁶¹ jakie szkody

¹⁶² przez zdzierstwa wyrządzone

¹⁶³ Fordon, miejscowość nad Wisłą niedaleko Bydgoszczy.

słuszne pretensyje dla którego ja Jarosław¹⁶⁴ musiałem puścić, chociem go dotąd mógł trzymać.

Kolegiacie Pułtuskiej¹⁶⁵ na anniwersarz tysiąc złotych, a że aparatów ma o male¹⁶⁶ odkazuje ornat jeden mój biały, drugi zielony i albę jedną. Katedrze Gnieźnieńskiej na anniwersarz tysiąc złotych, Krakowskiej także tysiąc złotych na anniwersarz. Kolegiacie Łęczyckiej gdzie był scholastykiem ornat jeden i tysiąc złotych na anniwersarz. Jest kielich mały złocisty należący do Zdziechowskiej¹⁶⁷ kaplicy, oddać go zaraz, jeżeli mnie nie przyjdzie do tego, Jegomości Księdzu Scholastykowi na ten czas łęczyckiemu. Do Św. Ducha do Rawy¹⁶⁸ na poprawę kościoła pięćset złotych, żeby tego dojrzał Jegomość Ksiądz Sufragan Łucki, proszę¹. OO. Reformatorom Pułtuskim¹⁶⁹ pięćset złotych na fabrykę, Pannom Prasnicksim¹⁷⁰ trzysta złotych także na fabrykę. Do Jarosławskiej Kolegiaty pięćset złotych na anniwersarz.

Księgi moje wszystkie Jegomości Księdzu Biskupowi Płockiemu odkazuje cum hac obligatione¹⁷¹, żeby po części podzielił Ichmościom Panom Braci, którzy mają dzieci, żeby to zostało się dla nich, jeżeli zaś są cudze a nie przyszło mi po oddawać ich to ex nunc reddere quod suum est¹⁷², bo się często pro usu¹⁷³ różnie pożyczają^k.

Karmelitkom Poznańskim¹⁷⁴, Warszawskim¹⁷⁵, Lubelskim¹⁷⁶, od Św. Józefa Krakowskim¹⁷⁷, Wileńskim¹⁷⁸, Lwowskim¹⁷⁹ po trzysta tyńfów, aby za miłą Pana Boga prosili.

¹ Księdzu Siemieradzkiemu¹⁸⁰ Kanonikowi Krakowskiemu suknie moje sukienne i atlasowe, czarne także¹. Księdzu Pawłowi Załuskiemu Sufraganowi Płockiemu cokolwiek nad to będzie sukien czarnych, dwie beczki wina byle pełno a duszkiem pił i tysiąc złotych. Panu Aleksandrowi Spinkowi klacze cztery, sobolą czapkę przednią i tysiąc tyńfów. Panu Stefanowi Spinko-

¹⁶⁴ probostwo jarosławskie. Jarosław miasto położone niedaleko Lwowa

¹⁶⁵ Pułtusk miasto na Mazowszu. W 1449 roku kościół w Pułtusku papież Mikołaj V podniósł do stopnia kolegiaty. W 1697 roku odnowił go Andrzej Chryzostom Załuski. W latach późniejszych wzniesiono w nim grobowce rodziny Załuskich.

¹⁶⁶ sprzęty kościelne ma zle

¹⁶⁷ Zdziechów, miejscowość w województwie łęczyckim, należąca do posiadłości arcybiskupstwa gnieźnieńskiego.

¹⁶⁸ Rawa, miasto na Mazowszu stolica województwa. Kościół wraz z kolegium jezuitckim powstał w 1620 roku dzięki staraniom biskupa łuckiego Pawła Wotuckiego.

¹⁶⁹ skreślono 2,5 linijek tekstu, tekst nieczytelny. Własnoręczny dopisek: ja to zmazał

¹⁷⁰ klasztor reformatów w Pułtusku ufundował w 1648 roku kasztelan warszawski Wojciech Wessel.

¹⁷¹ chodzi o zakon bernardynów sprowadzony do Przasnysza przez skarbnikową ciechanowską Elżbietę Mostowską.

¹⁷² z tym zobowiązaniem

¹⁷³ natychmiast oddać każdemu co jest jego

¹⁷⁴ do użytku

^k skreślono 9,5 linijek tekstu, tekst nieczytelny. Własnoręczny dopisek: ja to zmazał

¹⁷⁴ zakon karmelitek osadzony w Poznaniu w 1667 roku dzięki fundacji królowej Marii Ludwiki.

¹⁷⁵ zakon ufundował ok. 1649 roku kanclerz wielki koronny Jerzy Ossoliński.

¹⁷⁶ zakon ufundowała w 1640 roku podskarbina wielka koronna Zofia Daniłowiczowa.

¹⁷⁷ zakon od 1613 roku w Krakowie sprowadzony przez Beatę Bużeńską.

¹⁷⁸ W Wilnie przy kościele św. Józefa od 1638 roku, klasztor fundował podkanclerzy wielki litewski Stefan Pac.

¹⁷⁹ klasztor założony w 1644 roku przy kościele Oczyszczenia Najświętszej Marii Panny przez Jakuba Sobieskiego ojca Jana III.

¹⁸⁰ tekst skreślony. Własnoręczny dopisek: ja zmazał

¹⁸⁰ Ludwik Siemieradzki (zm. 1733 rok) kanonik krakowski 1700 roku, proboszcz w Jedlinie.

wi ¹⁸¹ klacze dwie, łańcuszek co u krzyżyka złoty i pięćset złotych ^m. Zyżańskiemu ¹⁸² dwie suknie fiakowe dobre, rysie futro białe i pięćset złotych ⁿ. Pięćtakowi ¹⁸³ tysiąc złotych dobrej monety.

Majątności moich i pałacu dyspozycję zostawuję sobie do Warszawy, żebym ją authenticite per cessiones ¹⁸⁴ uczynił. Jeżeliby zaś do tego nie przyszło to wyträciwszy to com winien i com zapisał Jegomości Panu Wojewodzie Czerniehowskiemu, niech idzie in aequalem dispositionem ¹⁸⁵ co jest w majątnościach między świeckimi, bo tak kładę, że Ichmościowie Duchowni ¹⁸⁶ interesować się do tego nie będą.

Zeby zaś wiedzieli Panowie Executores ¹⁸⁷, że jest z czego te legata i darowizny płacić, sciendum ¹⁸⁸, że są klejnoty: krzyż, przerobiony na pierścienie, wielki od Książęcia Bawarskiego ¹⁸⁹ diamentowy, jest osobliwy rejestr spisany tych klejnotów ręką Piętaka, a napiszę ja wszędzie co komu dają. Sreber także rejestr tąż ręką pisany tu także adiungo ¹⁹⁰ i notuję niektóre co komu należą.

Stada ¹⁹¹, których jest rejestr w księżce osobliwej, sciendum ¹⁹² zaś, że są jedne do biskupstwa należące inwentarskie, drugie własne moje, pierwsze non subsunt ¹⁹³ sukcesyi tylko te drugie konie, karety. Wina kilkadziesiąt beczek i dobrego, obrazy, szkatuły, kobierce, obicia, szpalery i insze apparenccyje z których może być słuszną masa gdyż samego srebra przed kilka miesięcy zważonego jest 875 grzywien ¹⁹⁴, a coraz to przybywa nie ubywa ^o.

Pani Debolinej ¹⁹⁵ Kazimierzowej, której niedawno dałem ślub, tysiąc tynfów leguję.

Tę tedy dyspozycją moją kończąc przepraszam naprzód wszystkim, którymem co zawinien kogom kiedy jako człowiek obraził, komu był zgorzaniem, kogom tu zapomniał, bo znać nie było woli Bożej abym o nim pamiętał gdyżem niegodny Pana Boga prosieł, aby mię natchnął Duchem Świętym. Jeżeli także realny jaki, a nie zmyślony pokaże się dług i ten, aby był wypłacony, wielce proszę.

Przydatek albo odmianę tego testamentu zostawuję woli swojej, hoc adiecto ¹⁹⁶, że cokolwiek jest ręką pisaną moją to jest z woli mojej, co cudzą

¹⁸¹ Stefan Spinek podstoli grabowiecki, żonaty z Joanną Troszką, właściciel Patryk, Łącka i Ustnika na Warmii. Żył w latach 1670—1753.

^m skreślono 1,5 linijki tekstu, tekst nieczytelny. Własnoręczny dopisek: ja to zmazał

¹⁸² Zyżański, dworzanin Zatuskiego

ⁿ skreślono 10 linijek tekstu, tekst nieczytelny. Własnoręczny dopisek: ja to zmazał.

¹⁸³ Jakub Piętak, dworzanin Zatuskiego do specjalnych posług

¹⁸⁴ urzędowo przez przekazanie, cesję

¹⁸⁵ na równy podział

¹⁸⁶ chodzi o bract, którzy obrali duchowną drogę życia

¹⁸⁷ wykonawcy

¹⁸⁸ należy wiedzieć

¹⁸⁹ Maksymilian Emanuel elektor bawarski (1662—1726), żonaty w 1695 roku z Teresą Kunegundą Sobieską córką Jana III, której przedślubny kontrakt ułożył Zatuski.

¹⁹⁰ przydany

¹⁹¹ stadniny koni

¹⁹² należy wiedzieć

¹⁹³ nie podlegają

¹⁹⁴ około 220 kg

^o skreślono 6 linijek tekstu, tekst nieczytelny. Własnoręczny dopisek: ja to zamazał.

¹⁹⁵ Marianna Cichowska w 1710 roku wyszła zażamą za Kazimierza Debolę burgrabiego barczewskiego.

¹⁹⁶ to zastrzegając

to ma być za fałsz miano. Codicillis¹⁹⁷ jednak ręką moją pisanych fides adhibeatur¹⁹⁸.

Obicia na kilka pokojów, które w pretensyjach moich ustąpiła mi Kapituła zostawiwszy na kaplicę helzberską¹⁹⁹ niech idą na równy dział.

Anniwersarz w Fromborku²⁰⁰, drugi w Gustadzie żeby był, każdemu temu kościołowi po tysiąc tynfów.

P— Zboża jest sto i coś łasztów²⁰¹, jeżeliby po śmierci mojej zostały to ad massam przybędzie, jeżeli zaś żyć będę, tak kładę, że to zjem bo inszych nie masz na expensa²⁰² — P.

W Dreźnie suplement²⁰³ napisany tu wszywam i pieczętuję pieczętką moją, niektóry jest przyszyty.

A tak lubo bym już tego momentu stanąć mógł przed sądem Sprawiedliwego Sędziego upokarzam się przed Jego Majestatem, aby mię nie sądził wedle grzechów moich, ale według miłosierdzia swego nieskończonego a tak żyć z niem będę na wieki. Amen.

Bogu duszę, ziemi ciało, egzekucją praemissorum²⁰⁴ Ichmnościom Panom Egzekutorom w protekcję Książęcia Jegomości oddając niech taką dadzą jaką by chcieli mieć sami post sera fatu sua²⁰⁵.

Kładzie się tu rejestr rzeczy, Piętaka ręką pisany a na każdej karcie mój podpis jest, i srebra spisanych.

Na co się podpisuję.

W Gustadzie 27 martii 1701, Andrzej Załuski Biskup Warmiński i Sambiski:

M[ichał] Kard[ynał] Radziejowski Prymas m[anu] p[ropria]²⁰⁶.

Karol Stanisław Książę Radziwiłł Kanclerz Wielkiego Księstwa Litewskiego jako świadek uproszony.

Adam Rostkowski Sufragan Łucki.

In Nomine Domine Amen²⁰⁷.

Die 27 decembris anno 1705²⁰⁸ w Dreźnie przeczytałem ten testament, że zaś aliae circumstantiae obveniunt²⁰⁹, tym supplementem jedne rzeczy utwierdzam, gdy o nich milczę, drugie mażę, trzecie explikuję²¹⁰, czwarte ex re²¹¹ odmieniam.

Co należy do protestacyjnej ku Bogu memu, nie tylko toż pełnym sercem potwierdzam, ale gdyby można million affektów wyrazić przeciwko Bogu memu, to bym to rad i powinien uczynić, dziękować bowiem nie podobna

197 kodycyliom (dodatkom do testamentu)

198 należy ufać

199 chodzi o kościół Św. Krzyża w Lidzbarku Warmińskim, który erygował w 1709 roku Załuski.

200 w Fromborku, chodzi o katedrę

P—P tekst skreślony. Własnoręczny dopisek: nie masz tyło.

201 miara objętości, dzieli się na korce, np. łaszt gdański — 60 korcy = 3232,42 litra

202 wydatki

203 dodatek

204 wymienionym

205 po dokonaniu swego najdłuższego żywota

206 ręką własną

207 w imię pana Amen. Dodatku tego brak w oryginale, ze względu na jego ważność wykorzystano tekst kopii

208 dnia 27 grudnia roku 1705

209 zaistniały nowe okoliczności

210 wyjaśniam

211 z gruntu

należycie za łaski Jego. I to, co świat rozumie i bierze za affront, za niesławę, to ja za osobliwe miłosierdzie Boskie liczę toties quoties ingeminando bonum est Domino quia humiliasti me²¹². Nie iustificuję²¹³ się tu, bo bym rad, aby wszystkie cokolwiek ich być może contra me convertantur calumnias²¹⁴, bo nie masz takich, które by mogły elvere²¹⁵ i zamazać to, com winien Bogu memu i gdyby nie szczególna myśl o nieskończonym miłosierdziu Jego, ledwo by do desperacyj nie przyszło, uważając magnitudinem et multitudinem peccatorum meorum²¹⁶. Niechże częstkę przynajmniej ich zamaże terażniejsze amaritudines meae²¹⁷, ale nade wszystko, omnia spes et fiducia mea in multitudine misericordiarum Dei mei²¹⁸.

Ponieważ zaś coraz to się słabszym jako się i starszym czuję, a nie wiem kiedy się ten areszt²¹⁹ mój skończy, si acciderit aliquid humani²²⁰, gdyby tu umrzeć przyszło, czego się nie zbraniam i owszem daję się zupełnie na wolę Bożą we wszystkim, żebym przecię rad na święconym inter Catholicos²²¹ leżał miejscu, dwie miejsca sobie obieram, z których jedno wolno będzie ad libitum²²² obrać Jegomości Panu Wojewodzie Czarniehowskiemu, który na ten czas przytomny jest: albo u Kapucynów we Wrocławiu u drzwi, albo pod Teplacami²²³ u Jezuitów na korytarzu cum ea inscriptione²²⁴ jako się w testamentencie et cum iis minimis ceremoniis²²⁵. Że zaś Książę Kardynał²²⁶ umarł któremu z całego serca przepuszczam cokolwiek cierpiąłem dla niego i Pana Boga proszę ut lux aeterna lucet ei²²⁷. Na miejscu jego proszę Jegomości Księdza Biskupa Kujawskiego nominata Arcybiskupa Gnieźnieńskiego²²⁸. Ze zaś szpalery przedać się musiały pro expensis quotidianis²²⁹, nie mam quod pro gratitudine offeram²³⁰, niech Jegomość dobrą chęć pro effectu²³¹ przyjmie, a Książęciu Kanclerzowi na miejscu szpalerów naznaczonych te sześć sztuk, które jeszcze restant²³², z miesiącami cedant²³³.

Legata naznaczone jeżeli się zmieścić nie będą mogły, ponieważ multum decessit²³⁴ z substancji przez te wojny, to po długach, to niech uczynią Ich-

212 tylekroć jak często żatuję Pana upokarzam się

213 usprawiedliwiam

214 niech przeciw mnie obrócą się wszelkie oszczerstwa

215 użyć

216 wielkość i mnogość grzechów moich

217 gorycze moje

218 cała nadzieja i ufność moja w wielkości miłosierdzia Boga mego.

219 Zatuski został aresztowany z rozkazu Augusta II 19 września 1705 roku w Dreźnie, w kwietniu 1706 roku przewieziono go do Włoch. Pełną wolność odzyskał dopiero w styczniu 1707 roku.

220 jeśli spotka mnie los człowieka

221 wśród katolików

222 według uznania

223 Teplíce, Cieplice Śląskie Zdrój. W 1687 roku Zatuski przebywał tu zapewne z dworem królowej Marii Kazimiery.

224 z takim napisem

225 i z jak najskromniejszymi ceremoniami

226 Michał Stefan Radziejowski, umarł 13 października 1705 roku w Gdańsku

227 aby zaświeciła mu światłość wiekiwsta

228 Stanisław Szembek (1650—1721), w latach 1705—1721 arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski.

229 na codzienne wydatki

230 co bym z wdzięczności ofiarował

231 za rzecz samą

232 zostają

233 dają

234 wiele ubyło

mościowie Panowie Egzekutorowie quod in Domino videbitur²³⁵ do których iungo²³⁶ teraz Jegomości Pana Wojewodę Czarniehowskiego rodzzonego mego jako tu praesentem²³⁷, aby, si me hic mori contigerit²³⁸, jako najprędzej ad executionem res deducatur²³⁹.

Notandum że post conditum testamentum²⁴⁰ wziął 18 tysięcy od Pana Miecznika Rawskiego które miał przedawszy swoje Grudam²⁴¹ a za tym ten dług z inszymi jest realny i jeżeli nie będę mógł go exolvere²⁴², jako myślę, jeżeli Bóg da pożyczę to mu go zapłacić ex massa substantiae²⁴³ będzie trzeba. A[ndrzej] C[hryzostom] Z[aluski] B[iskup] W[armiński] K[anclerz] W[ielki] K[oronny]

Approbo omnia 1 Junii 1708 w Guttstadzie²⁴⁴.

Approbo omnia 15 Junii 1709 w Helsbergu²⁴⁵.

Notandum²⁴⁶, że długi większe są niżeli będzie massa²⁴⁷, bo pieniądze wyszły in hac calamitate²⁴⁸, ale Jegomość Pan Wojewoda Czarniehowski podjął się wypłacić wszystkie długi, które superabant massam²⁴⁹, albo raczej nie będą do niej dostawały hac conditione²⁵⁰, żeby mu pałac warszawski mógł cedere²⁵¹ jakoż zupełnie go Jegomości hac conditione²⁵² leguję. In quantum²⁵³ zaś nie chciałby na się tego przejąć ciężaru, tedy starać się będą Ichmościowie Panowie Egzekutorowie, żeby go sprzedać jak najlepiej ad satisfaciendum debitiis²⁵⁴.

Id qui supra, w Helsberku 16 Junii 1709²⁵⁵.

Approbo omnia in testamento, die 21 Januari 1711 w Gutstadzie²⁵⁶.

Guttstadt 12 mai 1711 Jerzy Kunigk

Non aperiendus nisi post mortem meam²⁵⁷.

Ten testament innovo et approbo quoad omnia, salvo codicilli separato, który powinien ante omnia być in suo robere et executione²⁵⁸. Do egzekutorów zaś w tym testamencie wyrażonych naznaczam jeszcze i proszę Jegomości Pana Wojewodę Czarniehowskiego Rodzonego mego i Jegomością Księżką Rostkowskiego Sufragana Łuckiego. Na co się ręką własną podpisuję w Gutstadzie 30 Aprilii 1711.

235 co w Panu będzie widzieli się za słuszne

236 dołączam

237 obecnego

238 jeśli wypadnie mi tu umrzeć

239 do wykonania rzecz doprowadzić

240 należy odnotować że po spisaniu testamentu

241 nie ustalono bliższych danych o miejscowości

242 wypłacić

243 z całego majątku

244 aprobuje wszystko 1 czerwca w Dobrym Mieście 1708

245 aprobuje wszystko 15 czerwca 1709 w Lidzbarku Warmińskim

246 należy odnotować

247 całość mienia

248 w tym nieszczęściu

249 przewyższą wartość całego majątku

250 pod takim warunkiem

251 odstąpić

252 na tej zasadzie

253 o ile

254 celem wyrównania długów

255 to co powyżej, w Lidzbarku Warmińskim 16 czerwca 1709.

256 aprobuje wszystko w testamencie, dnia 21 stycznia 1711 w Dobrym Mieście

257 otworzyć dopiero po śmierci mojej

258 odnawiam i aprobuje w całości, oddzielnie zachowuję dodatek, który powinien przede wszystkim być nienaruszony w swej mocy i wykonaniu.

Episcopus Varmiensis ²⁵⁹ Andreas Chryzostomus Załuski.

Testor esse verum testamentum ²⁶⁰ Joan Chyzostomus Rogalli V[enerabili] G[utstadiensis] C[apituli] prothonotarius apostolicus S R M S ²⁶¹.
Fui praesens dispositionis huic Celsissimi Maci Chiliński ²⁶².

Condicillus konkredowany Jakubowi Piętakowi, non aperiendus nisi post mortem meam ²⁶³.

Zostawuję tę kartkę per modum codicillis ²⁶⁴ w rękę Jakuba Piętaka, którego stategiczną wiarę i affektu przeciwko sobie doznał, która eiusdem valoris ²⁶⁵ być powinna jako bywają codicilli. Testament mój jest w skrzyniej, którą consignabit ²⁶⁶ Jegomość Panu Wojewodzie Czerniehowskiemu, więc że w tej skrzyni są czerwone złote ²⁶⁷, którym zbierał na pewną peregrynacją, temi tedy tak dispono ²⁶⁸: proszę Piętaka, żeby nie czekając na nikogo tę skrzynię i blaszane pudło otworzył immediate ²⁶⁹ jak się o śmierci mojej dowie pewnie. In primis ²⁷⁰ czerwonych złotych in specie tysięcy do in manus ²⁷¹ Jegomości Księdza Plebana ²⁷² tutecznego, et superioris Societatis Jesu ²⁷³, aby je lokowali na czynsz omni meliori modo ²⁷⁴, a ten niech służy na misyję, które tu odprawować zwykli. Drugi tysięcy czerwonych złotych in specie ²⁷⁵ wyda na msze ubicunque possunt ²⁷⁶, osobliwie jednak w Warszawie, w Pułtusku i tu na Warmiję, ale żeby zupełnie ten tysięcy na msze poszedł. Trzeci tysięcy consignabit ²⁷⁷ do rąk Jegomości Pana Czerniehowskiego, aby go na zapłacenie długu Gnieźnieńskiemu Kościołowi ²⁷⁸ ordynował, bo lubo dziesięć tysięcy złotych zapisanych, ale że przez tak wiele lat nie płaciłem prowizyję to tysięcy ten niech idzie, poradziwszy się jaka ma być dyspozycyja kaplicy Olszovianae ²⁷⁹, żeby przynamni dwa razy na tydzień była msza pro anima Andreae Archiepiscopi ²⁸⁰. Obowiązuje się Sądem Boskim żeby tak, a nie inaczej się stało. Tysiąc czerwonych złotych Jegomości Panu Wojewodzie

²⁵⁹ Biskup Warmiński

²⁶⁰ świadek przy tym testamentcie

²⁶¹ Jan Chryzostom Rogalla kanonik wielkiej kapituły dobromiejskiej, prothonotariusz apostolski. Był on jeszcze proboszczem w Kłwitach i kanclerzem biskupa Załuskiego.

²⁶² Przy tej dyspozycji był obecny najszlachetniejszy Maciej Chyliński.

²⁶³ dodatek zawierzony Jakubowi Piętakowi, odtworzyć dopiero po śmierci mojej.

²⁶⁴ jako dodatek do testamentu

²⁶⁵ mieć taką samą wartość

²⁶⁶ przekazać

²⁶⁷ dukaty

²⁶⁸ rozrządzam

²⁶⁹ zaraz

²⁷⁰ najpierw

²⁷¹ w gotówce tysięcy do rąk

²⁷² Jan Kazimierz Weidner proboszcz lidzbarski w latach 1708—1723

²⁷³ i przełożonego zakonu jezuitów

²⁷⁴ jak najkorzystniejszej

²⁷⁵ w gotówce

²⁷⁶ gdziekolwiek mogłoby się je odprawić

²⁷⁷ przekazać

²⁷⁸ w 1885 roku uzgodniono, że spadkobiercy prymasa Olszowskiego przeznaczą 20 tysięcy złotych, w połowie na restaurację kaplicy i na utrzymanie przy niej kapłana. Połowę — 10 tysięcy złotych wziął Załuski.

²⁷⁹ Staraniem Załuskiego kaplicę Sulinów odnowiono i przemianowano na Kaplicę Olszowskich. Prymas przeznaczył na ten cel 13 tysięcy złotych. W kaplicy Olszowskich Załuski wystawił wujowi pomnik.

²⁸⁰ za duszę Andrzeja arcybiskupa (= Andrzeja Olszowskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego).

Czerniehowskiemu na cudze kraje dla Chryzusia²⁸¹. Dico²⁸² trzy tysiące itidem²⁸³ czerwonych złotych do rąk tegoż aby je dał na interes, na wyżywienie i na nakładanie nauk Jegomości Pana Wojewody Rawskiego dzieci to jest Marcisza, Jakubka i Jozusa²⁸⁴ bo już x dz r more de suo²⁸⁵. Tysiąc czerwonych złotych Jejmość Pani Wojewodzinej Czerniehowskiej²⁸⁶, żeby pamiętała na duszę moją i z tym co jest w testamencie specyfikowano. Tysiąc czerwonych złotych Pani Miecznikowej Rawskiej²⁸⁷ in quantum²⁸⁸, że jeszcze nie są uspokojeni w interesach swoich. Pięćset czerwonych złotych Ojcom Jezuitom Brundzberskim²⁸⁹ i Reszelskim per medium²⁹⁰ a pięćset na dyspozycją Jegomości Pana Wojewody Rawskiego dla córek. Tysiąc tynfów niech sobie weźmie Piętał za zasługi, dwa zaś tysiące itidem²⁹¹ tynfów tamże zostających niech podzieli Jegomość Pan Wojewoda Czerniehowski między domowych mając dyskretyją kto dawniej służy osobiłwie Rałga i kamerdynera i Lauffra na naukę. De caetero fiant jako sonat²⁹² testament. Tę tedy kartę moją tanque codicillum²⁹³ własną ręką podpisuję na Sąd Boski promovando²⁹⁴ jeżeli non sum fias²⁹⁵ woli mojej.

W Królewcu 22 Aprilii 1711.

Andrzej Załuski Biskup Warmiński, Kanclerz Koronny.

Biorę testament do korekty z tej skrzyni i nie masz w tej skrzyni tylko 9 tysięcy czerwonych złotych, ale przy sobie mam blisko 7500, które ad eundem dispositionem²⁹⁶ należą.

²⁸¹ Chryzostom Henryk Załuski starosta lubelski żonaty z Franciszką Daniłowiczówną.

²⁸² przeznaczam

²⁸³ także

²⁸⁴ wojewoda rawski Aleksander Józef miał synów: Marcina sufragana płockiego i opata sulejowskiego, Jakuba starostę sulejowskiego i Józefa Andrzeja referendarza koronnego, kanonika krakowskiego i scholastyka płockiego.

²⁸⁵ za opóźnione (w nauce swej)

²⁸⁶ Teofilii z Wapowskich Zaluskiej

r skrótu nie udało się rozwiązać

²⁸⁷ żona Aleksandra Spinka

²⁸⁸ o ile

²⁸⁹ braniewskim

²⁹⁰ po potowie

²⁹¹ także

²⁹² oprócz tego należy tak postąpić jako opiewa

²⁹³ jako dodatek do testamentu

²⁹⁴ powołuje

²⁹⁵ należyście nie stanie się

²⁹⁶ do tej samej pułi (testamentowej)